

Az emberek hittek Istenben a kezdetektől egészen a modern európai tudomány megjelenéséig. A változás Angliában indult el a racionalista ismeretelmélettel, majd áterjedt Franciaországra, hogy onnan elterjedjen egész Európában. A szellem emberei tiltakoztak a vallásháborúk mézárásai ellen. De miközben Európában a vallástól való visszahúzóds terjedt, a hit újjászületése megindult Angliában, különösen az alsóbb osztályok körében és ez elválasztotta Angliát - csakúgy mint Amerikát -Európától, ahol a vallásos hitek tovább pusztultak.

Én magam egy mindenre kiterjedő tudományos szembenállás szellemében nőttem fel: beletartozott Balzactól Einsteinig, Baudelaire-től Nietzscheig mindenki, felölelte a modern képzeteket csakúgy, mint egész modern kultúránkat. Ebben az európai civilizációban a vallási tekintélyeket megfélemlítették és széles körben elutasították szellemi hatalmasságaink.

Anglia, mely először terjesztette el a szkepticizmust a XVIII. században és Franciaország romantikusaihoz kapcsolódva romantikus regényeket és verseket alkotott, most elzárkózott az európai forradalmaktól. Azokat a romboló hangokat és művészeteket, melyek Európában újrakezdést hoztak, mint ártalmas hóbortot elvetette.

Talán Angliának és Amerikának ez az önmérséklete mentette meg azt, ami Európából megmaradt, kétségtelenül bizonyítva, hogy a tudomány felszabadító erői a vallásos kultúra lerombolása nélkül is nagyszerű haladást idézhetnek elő. Karl Marx Angliában kapott menedéket. Ismertté váltak itt Hegel eszméi, néhányan még Nietzsche is ismerték, - de az angol és az amerikai gondolkodásra gyakorolt hatásuk felszínes maradt az élet legfelsőbb rétegeiben.

Angliának és Európának ez a képe sok évvel ezelőtt bukkant fel előttem, és elnevezést keresve rá, a gazdaság szabályozta nagyszerű humanizmusnak láttam. Láttam, hogy a fejlődő tudományok jótékony hatásai csökkentik a kulturális eredetiséget. Ez az, amit Dosztojevskij 1884-es feljegyzéseiben vészjóslónak látott. Meg fogok örülni - mondta - az élet ilyen mechanikus szemlélete láttán.

És ezen a ponton furcsa dolog kezdődik, amit eddig szemmel láthatólag nem vettek észre. Egy tudományos állítás lehet mély, vagy felszínes, rendkívüli jelentőségű vagy apróság, de mindig állítólagos tényekről szól. Ha viszont veszünk bármilyen verset, színdarabot, regényt vagy más alkotást, egyik sem közvetít tényinformációt, és e tartózkodásnak nagyon egyszerű oka van. Annak az elvnek tulajdonítható, hogy minden műalkotás belső ellentmondást hordoz. A vers olyan formákról beszél, amilyenek semmilyen tudományos leírásban nem fordulhatnak elő, a színdarabban a gyilkosság áldozata győzedelmesen életben marad, és

hasonló feszültségek húzódnak végig minden művészen. Minden tudományos állítás élesen különbözik a műalkotások közléseitől. A tudomány tényeket állít, a művészetek viszont együttesen egy-egy eszmét alkotó ellentmondásról beszélnek. Üzeneteik kitaláltak, és mégis lenyűgözően magukkal ragadnak. Szembe kell néznünk ezzel a hatalommal, ami nemcsak a művészetek varázsa, hanem az ősi vallásoktól kezdve minden izzó politikai látomásban megszólaló - alapvető meggyőződéseink hangja is.

Hadd vázoljam fel ezeket a rendszereket. A tárgyak sorát nézve szemünk egy másodperc alatt egyesít két-három, egymást követő pillanatfelvételt. E látványok számtalan, hirtelen megzavarása kell ahhoz, hogy az már ne lepjen meg bennünket, illetve ne izgasson fel egy állapot. A finomabb emberi alkalmazkodás példája lehet az egymást követő ütések igazodása a golfban: az első a távolságot állítja be, a második a labda pontos helyzetét ellenőrzi és e kettő együtt készíti elő a labda megütését.

Egy másik példa fontos elvet bizonyít. Ha az egyik, illetve a másik szemünk távolából felvett egy-egy képet a két szemünk együttesen látja, feltáru az a mélység, amit a szemünk lát; de ha a két képet egyszerre látjuk mindkét szemmel, a mélység nem látszik.

Ezek az esetek tanúsítják testünknek azt a képességét, hogy részletek halmazát úgy integrálja, hogy együttes jelentésük legyen. Hatalmas terület ez, és a magasabb rendű halmazok, köztük a művészetek sajátos képződményeivel, mélységesen átfogóak. Az ember gondolkodásmódját és valójában létezését is alakítják azáltal, hogy az ember megadja magát egy különös géniusznak. Vannak művek, ahol a történet meggyilkolt hősei szörnyű haláluk után felkelnek, hogy tetszénnyilvánításukat fogadják. Vannak szenvedélyes szónoklatok, melyek képtelenül viaskodnak a képzelt konfliktusokban. Olyan eseményekről adnak képet, melyek létezésünket szent látványokba illesztik - évszázadokkal állítólagos bekövetkezésük múltán. Ezeknek a nagyhatalmú meséknek egyike sem állít tényeket, mégis irányítják az ember világát.

A művészeteknek a tények ellentmondásával átszőtt független hatalmát gyakran észreveték, de sohasem magyarázták meg. Említettem, milyen meglepő eredménye van két egymás melletti kép egy-egy szemmel való együttes nézésének. Mélyben nyúló térnek látjuk, míg ha ugyanezt a kettőt egyszerre látjuk mindkét szemünkkel, alig lesz különbség közöttük. A két külön látvány mélységet teremt, mert az agy összefüggésbe hozza őket. Ha viszont mindkét szemünkkel egyszerre nézzük a képeket, az agyban alig vált ki hatást a különbözőségekről. Az ilyen esetek egyik híres példája a ferde szoba kicsinyítő képessége. A szoba szemköztes sarkaiban álló két azonos növésű ember különböző nagyságúnak tűnik, így kompenzálva a szoba rejtett szabálytalanságát. Ezek az emberek azonnal valódi, azonos magasságukban látszanak, amint azonban a szemünk kimozdul a sajátosan kijelölt nézőpontból, a szoba is visszanyeri valódi alakját.

Olyan folyamatok ezek, melyekben az érzékelésbeli ellentmondásokat érzékelési újítások kompenzálják. Nagyon egyszerű példával illusztrálta ezt Irving Rock és Charles S. Harris a Vision and Touch (Látás és tapintás) című cikkben, (Scientific American 1967, 94-104. old.). Egy kísérleti személyt arra kértek, hogy firkálgasson, miközben a szemén a jobb és a baloldalt felcserélő prizmat viselt. Hirtelen azon a helyen érezte a kezét, ahol a szeme

tévesen mutatta. És így, amikor arra kérték, hogy bekötött szemmel írjon le néhány betűt és számot, jobbról balra írt, s nem balról jobbra.

Van egy híres eset, amiről Angliában először George Stratton beszélt 1896 körül, ami csak 1956-ban, Heinrich Kottenhoff művében nyert magyarázatot. Heinrich Kottenhoff, Was ist richtiges Sehen mit Umkehrbrillen und in welchem Sinne stellt sich das Sehen um? (Mi a helyes látás fordítólelencsés szemüvegekkel és milyen értelemben áll át a látás? Verlag Anton Hain, Meisenheim am Glan 1961). Azt tapasztalta, hogy ez a hatás a megfordított látványok vizuális felismerése természetének tudható be, és hogy a látványok megfordítása néhány hetes gyakorlás után következik be. A fejük tetejére állított táblákat akkor úgy olvassuk, mintha jól állnának, de ez érvényes az oldalcsérés táblákra is. E változásokkal együtt jár a gravitációra való reakciónak és a jelek hangjának a megfelelő változása is.

A felsorolt alkalmazkodások azt is megmutatják, hogyan lesz művészet ellentmondásos elemekből. Ilyenformán alakul sokféle művészet, köztük a külső dolgok megjelenítése is szobrokban és festményeken. Ezeknek a művészeteknek az ereje óriási lehet; egy idő után, hogy befogadásuk abbamaradt, a csapásokat elszenvedő ember új kifejezési formáivá váltak. Az egykor vallásos és humánus hangokat vezérlő zene is ijesztően elfordult tőlük. Ezek érzelmi erőik voltak, sokuk vallási érzületet fejeztek ki. Életünk és halálunk, születésünk és nagy eseményeink, az emberek mint férfiak és nők közötti kapcsolatok, a világainkat támadó egész történelem mind visszhangzanak művészetünkben.

Még a mi összetört korszakainkban is emocionális értelmek irányították a korlátlan hatalmakat. Ha végigtekintünk az emberiség állapotain az évszázadok során, azt látjuk, hogy az életrendeket a világ kezdetére mutató szent történetek alakították és tartották tiszteltben. Így fordíthatjuk tekintetünket az emberiség kezdetektől, melyek minden elgondolható emlékezeten kívül vannak, korunk hanyatlására. Izgatottan, tudatlanul kérdezzük, hogy akár a jelenlegi után következő év milyen lesz.

Röviden így írnám le a transzcendenciát; a tudomány haladása kevésbé lényeges sorsunk és életvitelünk szempontjából, mivel az érzelmi erőik olyan rendszerbe merülünk, amely által és amelyen túl létezik az, hogy mit tehetünk az emberek és vallásos létezésük érdekében.

Fordította: Nyíró Zsuzsanna

A fordítást az eredetivel egybevetette: Wessely Anna